

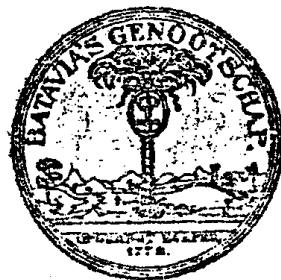
VERHANDELINGEN

VAN HET

KONINKLIJK BATAVIAASCH GENOOTSCHAP
VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN

DEEL LXXII

Eerste Stuk

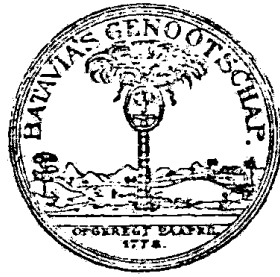
BANDOENG
A. C. NIX & Co.
1934

HANDLEIDING VOOR DE BEOEFENING DER LEDO-TAAL

INLEIDING, TEKSTEN MET VERTALING
EN AANTEKENINGEN EN WOORDENLIJST

door

Dr. S. J. ESSER

BANDOENG
A. C. NIX & Co.
1934

INLEIDING.

Het Ledo is het voornaamste der z.g.n. Kailische dialecten, die in een groot gedeelte van de onderafdeelingen Paloe, Donggala, Parigi en Mamoe-djoe gesproken worden. Zijn eigenlijk gebied is het noordelijke gedeelte van de Paloe-vlakte, maar ook daarbuiten vindt men tal van Ledo-sprekende vestigingen of bevolkingsbestanddeelen, terwijl het als lingua franca gebruikt wordt in het geheele gebied der z.g.n. West-Toradjasche talen en, speciaal in noordelijke richting, tot ver buiten de grenzen daarvan.

De hieronder volgende schets geeft in groote trekken een, voor de practijk bestemde ¹⁾, beschrijving van het grammaticaal geraamte der taal. Kennis van dit schema is noodig om de teksten die het tweede gedeelte van deze handleiding uitmaken te kunnen begrijpen en de taal te kunnen leeren spreken en verstaan. De aantekeningen die bij de teksten zijn gevoegd hebben ten doel bepaalde uitdrukkingen en zinswendingen toe te lichten. Wat in deze inleiding te vinden is zal men daarin niet opnieuw vermeld vinden (al wordt er soms naar verwezen met een romeinsch en een arabisch cijfer, b.v. IV 2). Wel komen in die aantekeningen een aantal grammaticale verschijnselen ter sprake die in de inleiding geen plaats hebben gevonden. In het algemeen is de regel gevolgd, verschijnselen die uit zich zelf voldoende duidelijk zijn ook voor zich zelf te laten spreken en die dus niet nog eens afzonderlijk in inleiding of aantekeningen ter sprake te brengen. Dit geldt speciaal van syntactische eigenaardigheden en van verschijnselen die het Ledo gemeen heeft met andere Indonesische talen.

Voor een verder doordringen in de taal heeft men aan deze handleiding, die niet meer dan een inleiding is, natuurlijk niet voldoende. Daar is practijk voor noodig. Voor het verkrijgen van een dieper inzicht in de West-Toradjasche talen kan met vrucht de Spraakkunst der Bare'e-taal van Dr. N. Adriani geraadpleegd worden, terwijl men veel kans heeft bij het tegenkomen van een onbekend woord dit verklaard te vinden in het Bare'e-Nederlandsch Woordenboek van denzelfden auteur, vooral wanneer men rekening houdt met de fonetische verschillen tusschen de beide talen ²⁾. Uit den aard der zaak

¹⁾ Eenige opmerkingen van meer theoretischen aard zijn in noten ondergebracht.

²⁾ De voornaamste van deze verschillen zijn: Ledo *ndj* kan zoewel beantwoorden aan Bar. *ndj* als aan *ntj*, L. *n* aan Bar. *n* en *nj*, L. *ngg* aan Bar. *ngg* en *ngk*; L. *a* wordt in het Bar. somtijds vertegenwoordigd door *o*, L. *l* dikwijls door *j*, L. *d* en *b* aan het begin van een woord dikwijls door *r*, resp. *w*, terwijl L. *d* ook meermalen aan Bar. *dj* beantwoordt; Bar. *dj* kan ook correspondeeren met L. *j*, terwijl het L. somtijds in het midden van een

is hiermee niet gezegd dat er niet meermalen verschil in beteekenis zou bestaan tusschen gelijkkluidende of corresponderende woorden in het Ledo en in het Bare'e.

I. KLANKSTELSEL EN KLEMTOON.

1. Het Ledo kent de volgende klanken en medeklinker-verbindingen: *a, e, i, o, oe; p, mp, b, mb, w, m; t, nt, d, nd, n; dj, ndj, j; k, g, ngg, ng; l, r, s, h, '.* In vreemde woorden vindt men nog verschillende andere klanken, zooals *tj, ntj, nj* en *ngk*.

Omtrent de uitspraak moet het volgende worden opgemerkt:

E en *o* klinken ongeveer als *è* en *ò*, b.v. *ledo* „niet”, spr. *lèdò*. Een volgende klinker kan deze klanken meer als *é*, resp. *ó* doen klinken, b.v. *eo* „dag” (spr. *éjò*, met een zeer zachte *j*), *naea* „beschaamd” (*naéja* met zachte *j*), *dei* „meisje (in de aanspraak of als eigennaam)” (klinkt als *deei*), *naboa* „leeg” (met een zeer zachte *w* tusschen de *o* en de *a*), *doi* „geld” (klinkt als Ned. *dooi*), *sooe* „hut” (klinkt ongeveer als in het Ned. *soouw* zou worden uitgesproken).

De *i* klinkt altijd als Ned. *ie* in *ziek*, nooit als *i* in *sik*.

De *w* wordt gevormd tusschen onderlip en boventanden en is waarschijnlijk het best te vergelijken met de Fransche *v*. In het midden van een woord klinkt zij duidelijk als *v*, en de spelling met *w* is dan ook feitelijk minder juist, maar zij heeft practische voordeelen. Voorbeelden van woorden met dezen klank zijn: *watoe* „steen”, *oewe* „water”.

De *l* wordt uitgesproken met de punt van de tong tegen de wortels der boventanden. Zij wordt dikwijls zóó onduidelijk gearticuleerd dat men haar, als men er niet op verdacht is, niet of nauwelijks hoort. *Nangala* „nemen” klinkt dan als *nangaa* (met lange *a*), enz.

De *r* wordt dikwijls gebrouwd uitgesproken.

Over de hamza, den klank die afgebeeld wordt door het teeken ', zie men § 2.

De overige medeklinkers komen overeen met die van het Maleisch (*ng* klinkt als in Ned. *zingen*, *ngg* als in Engelsch *anger*).

Opmerking. Er is ook een *w*-klank die met de beide lippen gevormd wordt, maar deze behoeft nooit in het schrift te worden uitgedrukt, daar hij onwillekeurig ontstaat tusschen *oe* en een volgenden klinker (behalve *oe*) en *o* en een volgenden klinker (behalve *o*), b.v. *randoea* „twee”, *karoei* „doorn”.

woord een *w* heeft die in het Bar. ontbreekt. Ten slotte is de hamza, die in het Bar. nog voorkomt, in het L. weggevallen.

Deze fonetische bijzonderheden zijn ook voor het Kailisch van belang, omdat de meeste Kailische dialecten heel dikwijls den Bare'e- en niet den Ledo-vorm van een bepaald woord bezitten. De klank *nj*, de klankverbindingen *ntj* en *ngk*, de overgang van *l* in *j* en die van *j* in *dj* zijn echter niet Kailisch.

Tusschen *o* en een volgenden klinker is deze *w* dikwijls bijna niet te hooren, b.v. *koi* „ga” (spr. *kooi*).

Er is intusschen nog een ander geval waarin deze *w*-klank te hooren is, nl. wanneer een *oe* waarop de klemtoon niet valt tusschen twee klinkers komt te staan, b.v. *ri ocatoc hai* „op dien tijd”, wat uitgesproken wordt als *ri watoc hai*, doch met een *w* waarbij de onderlip de boventanden niet raakt en de lucht, evenals bij de Engelsche *w*, tusschen de beide lippen ontsnapt, wel te onderscheiden van *ri watoc hai* „op dien steen”, met de Fransche *v*. Op dezelfde wijze wordt een *i* (zonder klemtoon) tusschen twee klinkers uitgesproken als *j*, b.v. *ka iakoe* „voor mij”, wat klinkt als *kajakoe*. Zelfs een *e* wordt in dezelfde omstandigheden tusschen twee klinkers als *j* uitgesproken, b.v. *doëata* „erf”, spr. *dojata*; *saeona* „een andere dag”, spr. *sajona*.

2. Voor den klank die in het Duitsch *u* gespeld wordt is in § 1 het samengestelde teeken *oe* gebruikt. Om hiervan nu de klankverbinding *o* gevolgd door *e* te onderscheiden maakt men in de voor de talen van Midden-Celebes aangenomen spelling gebruik van het deelteeken, b.v. *niloë* „opgehangen” (uitgesproken *nilowè*, met een zeer flauwe *w* als beschreven in § 1 Opm.; in de klinkerverbinding *oë* klinkt *o* niet als *ó*).

Ook in de verbinding *oe* gebruikt men gewoonlijk duidelijkheidshalve het deelteeken, hoewel het in dit geval feitelijk wel gemist kan worden. Zoo in *pocë* „heer”, uitgesproken *pocwè* (met zachte *w* als in Mal. *toca*).

Er moet op gewezen worden dat het deelteeken op de scholen enz. in het Kailische gebied op een andere wijze pleegt gebruikt te worden, nl. ter aanduiding van de z.g.n. „hamza”, den klank (dikwijls minder juist „hiaat” genoemd) die gehoord wordt tusschen de *e* en de *a* van Ned. *gacht* en tusschen de beide eerste *c*'s van Ned. *geëerd*, in welk woord de bedoelde klank eveneens door een deelteeken wordt weergegeven (in *zeeën*, waarin ook een deelteeken gebruikt wordt, vindt men echter geen hamza, want dit woord klinkt ongeveer als *zeejen*). De hamzklank kan beter door een apostrophe (') worden afgebeeld en het deelteeken voor de verbindingen *oë* en *oeë* gereserveerd, zoodat men de vreemdsoortige schrijfwijze *oE*, *oeE* kan vermijden.

De hamza, een klank die aan Europeanen dikwijls veel moeite geeft, omdat zij er niet op verdacht zijn dat daar waar zij meenen dat in het geheel niets is, nl. tusschen twee klinkers die niet in elkaar overvloeien en waar dus geen overgangsmeklinker wordt gehoord, een medeklinker aanwezig kan zijn, kan in het L.¹⁾ alleen voorkomen tusschen twee gelijke klinkers die op elkaar stooten, hetzij doordat voor een stam die met een klinker begint een voorvoegsel met denzelfden klinker geplaatst wordt, hetzij doordat een woord denzelfden klinker aan het eind heeft waarmee het volgende woord begint. In beide gevallen kan de hamza meestal ook wegblijven en de beide op elkaar

¹⁾ In de meeste andere Kailische dialecten vindt men haar echter des te meer, b.v. *da'a*, het ontkenningwoord van een West-Kailisch idioom.

volgende gelijke klinkers tot één klinker worden samengetrokken, b.v. *naara* of *na'ara* „hongerig”, *neewa* of *ne'ewa* „weerstand bieden”, *si iko* (uitgesproken *si'iko* of *siiko*) „aan jou”.

Uit het zoeven gezegde vloeit voort dat men ook in een zin, tusschen een woord dat op een klinker eindigt en een volgend woord dat met een anderen klinker begint, geen „hiaat” hoort.

De bovengenoemde woorden *naara* en *neewa* brengen ons tot de kwestie van de z.g.n. lange klinkers. Lange klinkers zijn klinkers die (theoretisch althans) tweemaal zoo lang duren als gewone klinkers, en derhalve in de hier gevolgde spelling ook met twee klinkertekens na elkaar worden afgebeeld, b.v. *raa* „bloed” (spr. *rā*, met een lange *a*), *see* „cent” (met lange *è*), *hi* „deze, dit”, *boo* „boek” (met lange *ò*), *netoeoe* „neerstrijken” (klemtoon op de lange *oe*), *nadaa* „slecht”, enz. Een eigenaardigheid van het L. is nu echter deze dat deze lange klinkers alleen dan hun volle lengte behouden wanneer zij, zooals in de gegeven voorbeelden, aan het eind van een woord staan. Worden zij daarentegen nog door een of meer andere lettergrepen gevolgd (hetzij deze tot het woord behooren of uit een achtergevoegd bezittelijk voornaamwoord, een partikel als *-mo* of *-pa* of iets dergelijks bestaan), dan worden zij dikwijls verkort tot niet veel meer dan de lengte van een gewonen (korten) klinker, b.v. *netoeoemo* (vaak uitgesproken *netóemo*) „toen streek hij neer”, *naasi* (vaak uitgesproken *nasi*) „medelijdend”.

Opm. Deze verkorting in de uitspraak van lange klinkers maakt het wel eens moeilijk om uit te maken hoe een bepaald woord gespeld moet worden.

3. Zooals in § 1 gebleken is ontbreken in het L., althans in echte Ledo-woorden, de medeklinkerverbindingen *ns* (*ngs*), *ntj* en *ngk*. Nu kan het echter voorkomen dat voor een der medeklinkers *k*, *p*, *t* of *s* een neusklinker wordt geplaatst. In dat geval wordt neusklinker + *k* tot *ngg*, neusklinker + *s* tot *ndj* (neusklinker + *p* wordt uit den aard der zaak tot *mp* en neusklinker + *t* tot *nt*). Dit is o.a. het geval wanneer een met *k* enz. beginnend woord in den „tweeden naamval” komt te staan. In dat geval pleegt men een neusklinker te gebruiken, die dus de beteekenis heeft van ons „van”. Voorbeelden daarvan zijn:

biwi „lip, rand”, *karona* „Paloe-rivier”, *biwi nggarona* (uit *biwi ngkarona*) „oever der Paloe-rivier”.

oewe „water, vocht”, *soesoe* „borst, uier”, *oewe ndjoesoe* „melk”.

Opm. Wanneer een woord niet met een der vier medeklinkers *k*, *p*, *t* of *s* begint, gebruikt men voor „van” (tweede naamval) niet den enkelen neusklinker maar *noe*¹⁾. Men zegt dus wel *tatanga ntasi* „het midden van de zee” (ver van den kant), *peboeroe mpoiri* „het blazen van den wind”, maar *sabingga noe dala* „de kant van den weg”, *biwi noe oewe* „rand van het water”, enz.

¹⁾ In samenstellingen zijn verbindingen als *mb*, *nd* wel mogelijk, b.v. *nasala-ndala* „den verkeerden weg (*dala*) nemen”, *nasala-mbiwi* „een vergrijp met de lippen (*biwi*), d.w.z. in woorden begaan”.

Ook wanneer een woord met *k*, *p*, *t* of *s* begint kan *noe* gebruikt worden in plaats van den enkelen neusklank (soms schijnt deze vorm zelfs verplicht te zijn). In sommige gevallen ontbreekt het teeken van den tweeden naamval geheel, b.v. *ri ara noc kajoe*, *ri ara nggajoe* of *ri ara kajoe* „in het bosch” (*ri ara* is ontstaan uit *ri rara*; *rara* is hetzelfde als Mal. *dalam* „binnenste”). Voor persoonsnamen, al of niet voorzien van het lidwoord voor personen *i*, ontbreekt steeds het tweede-naamvalsteeken, b.v. *kantoro (i) Poea Magaoe* „het kantoor van den Zelfbestuurder” (*poea* = heer).

Over de beteekenis „door” van *noe*, resp. den neusklank zie men II 2, over de beteekenis „met” (instrumentaal) verh. III, aantekeningen.

4. De klemtoon valt in het L. steeds op de voorlaatste lettergreep, en verschuift bij de aanhechting van achtervoegsels of eenlettergrepige partikels¹⁾. Van *banoea* „huis” (klemtoon op *oe*) vormt men dus: *banoeákoe* „mijn huis”, *banoeámoe* „jouw huis”, *banoeána* „zijn huis, haar huis”, ook wel „hun huis”, *banoeáta* „ons huis” (met insluiting van den toegesproken persoon of de toegesproken personen), ook „Uw huis” (zeer beleefd), *banoea kámi*, id. (met uitsluiting van de(n) toegesprokene(n)), *banoea míoc* „jullie huis”, „Uw huis” (beleefd), *banoeára* of *banoea geíra* „hun huis, haar (mv.) huis”.

Opm. 1. Het in tweeën schrijven van den vorm *banoea mioe* (*kami* en *geira* zijn geen echte bezittelijke voornaamwoorden, maar zelfstandige persoonlijke voornaamwoorden die de plaats innemen van bezittelijke) is niet inconsequent, omdat tweelettergrepige achtervoegsels een grootere mate van zelfstandigheid bezitten dan eenlettergrepige. Zelfs kunnen *mioe*, *kami* en *geira* van het woord waarbij zij behooren gescheiden worden door een woordje als *mo* (partikel die o.a. nadruk legt), dus *banoea mioemo* of *banocamo mioe* (ook in tweede-naamvalsverbindingen is dit mogelijk). Er zijn overigens tal van woordverbindingen in het L. die feitelijk één geheel vormen en dus als één woord, al of niet met een verbindingsstreepje (-) er tusschen, geschreven zouden moeten worden, waarmee echter de duidelijkheid en de eenvoud niet gediend zouden zijn.

Men lette er op dat men *kita* (met *-ta*) en *kami* niet door elkaar haalt, zooals in brabbel-Maleisch wel gebeurt.

In § 2 is gebleken dat lange klinkers voor twee lettergrepen gelden en dus den klemtoon krijgen wanneer zij aan het eind van een woord staan. Ook is daar vermeld hoe de uitspraak is wanneer op een langen klinker nog een lettergreep volgt.

Wanneer een woord in de tweede lettergreep van achteren een *i*, *oe* of *o* heeft die onmiddellijk voorafgegaan wordt door een anderen klinker, smelten deze beide klinkers bij vlugge uitspraak gemakkelijk samen tot een tweeklank, die het accent heeft op den eersten der beide samenstellende klanken, b.v. *kamáimo* „kom hier!”, *kaláoena* „zijn gaan”. Bij langzaam, nadrukkelijk spreken komt de klemtoon weer op de tweede lettergreep van achteren, b.v. *ka-ma-í-mo* „kom dan toch hierrr!”

¹⁾ Deze toestand is niet oorspronkelijk, maar uit het Boegineesch overgenomen. Men treft nog wel sporen van de oude accentuatie aan, b.v. *nioclína* „zei hij” (stam *ocli*), met ongeveer evenveel klemtoon op *oe* als op *li*.

Opm. 2. Er kan niet met genoeg nadruk op gewezen worden dat een *goede uitspraak* een eerste vereischte is voor ieder die de taal behoorlijk wenscht te leeren spreken. Het mag verwondering wekken dat de uitspraak van de taal zooals Europeanen die te hooren geven dikwijls zooveel te wenschen overlaat, omdat het klankstelsel niet anders dan buitengewoon eenvoudig kan worden genoemd. De klanken vormen zich als het ware vanzelf, en daar de taal geen woorden kent die op een medeklinker eindigen heeft men weinig kans zijn tong te breken. Men oefene zich in het langzaam uitspreken van korte en langere woorden, zoo mogelijk met hulp van een Kailiër ter voorlichting en contrôle. Veel voorkomende fouten zijn:

Het uitspreken van *e* en *o* als *é* en *ó* in plaats van als *è* en *ò*.

Het verzwakken van den klinker van niet-geaccentueerde lettergrepen (speciaal *e*) tot een „stomme *e*” (de *ě* van Mal. *běsar*). Deze *ě* komt in het L. in 't geheel niet voor. *Napane* „warm” heeft aan het slot een duidelijken *e*-klank, *ne'epe* „hooren” (onoverg.) klinkt niet als *ně'ěpě* maar als *nè'èpè*, *nomore* „spelen” niet als *němoreě* enz.

De harde uitspraak van *dj* en *ndj*, als in Ned. *hoedje*, *mandje*, in plaats van als in Mal. *sadja*, *tandjoeng* (wie de Eng. woorden *duty* en *endue* uitspreekt is niet ver van de juiste uitspraak van *dj* en *ndj*).

Het produceeren van allerlei hinderlijke, een slechte „ontvangst” verzekerende bijgeluiden bij het uitspreken van eenvoudige klanken als *k*, *p*, *t*, enz.

Het uitspreken van hamza's („hiaten”) tusschen twee op elkaar volgende woorden. Het Ledo moet worden uitgesproken als het Engelsch en het Fransch, d.w.z. opeenvolgende klinkers moeten in elkaar overvloeien.

Het vormen van een klinker vóór een woord dat met neusklink + medeklinker begint. Deze moeilijkheid hangt samen met het feit dat het Ledo geen woorden (en zelfs geen lettergrepen) kent die op een medeklinker uitgaan. Men kan haar gemakkelijk te boven komen door den betrokken neusklink te voegen bij het voorafgaande woord en dus b.v. *nabelo mpæoe*, *nabelo ntoto* „heel goed, heel mooi” uit te spreken alsof er stond *nabelom pæoe*, *nabelon toto*, *biwi nggarona* „oever der rivier” als *biwing garona*, enz. Wanneer de neusklink aan het begin van een zin staat is dit natuurlijk niet mogelijk.

Het verkeerd leggen van den klemtoon.

II. Tijden.

1. Er zijn in het Ledo twee tijden, een „gewone tijd” en een „toekomstige tijd”. De „gewone tijd” dient zoowel voor het heden als voor het verleden, en wordt in het algemeen (behalve in het onder 2 te noemen geval) gekenmerkt door den begin-klank *n*, waartegenover de toekomstige tijd dan *m* heeft. Dit geldt zoowel voor werkwoorden als voor bijvoeglijke naamwoorden, b.v. *nolipa* „loopen”, *molipa* „zullen, willen loopen”, *namate* „sterven, dood”,

mamate „zullen sterven”, *nambaso* „groot”, *mambaso* „groot zullen worden of zijn”.

De toekomstige tijd kan somtijds ook betrekking hebben op het verleden, nl. wanneer de spreker zich met zijn gedachten verplaatst naar een tijdstip in het verleden ten opzichte waarvan een ander tijdstip, eveneens in het verleden gelegen, toekomstig is, b.v. *ane nisanikoe maoeda ledo akoe molipalipa* „als ik had geweten dat het zou gaan regenen zou ik niet zijn gaan wandelen”¹⁾, *berimbamo iakoe ledo mabongi?* „hoe zou ik niet laat in den avond komen?” Ook wij spreken in het Ned. van een „verleden toekomstigen tijd”.

Voor nadere bijzonderheden inzake het gebruik der beide tijden zie men § 3.

2. In de vervoegde vormen²⁾ wordt het onderscheid tusschen den gewonen en den toekomstigen tijd op geheel andere wijze gemaakt, zooals moge blijken uit het volgende paradigma:

stam *epc* „hooren, voelen”.

gewone tijd	toekomstige tijd
<i>niepekoe</i> , ik hoor (het), heb (het) gehoord, enz.	<i>koeëpe</i> , ik zal, wil (het) hooren, enz.
<i>niepemoe</i> , jij hoort (het), enz.	<i>moeëpe</i> (dial. ook <i>noeëpe</i>), jij zult (het) hooren, enz.
<i>niepena</i> , hij, zij hoort (het), (ook) zij hooren (het), enz.	<i>raepena</i> , hij zal (het) hooren, enz.
<i>niepc kami</i> , wij (met uitsluiting van de(n) toegesprokene(n)) hooren (het), enz.	<i>raepe kami</i> , wij (niet gij) zullen (het) hooren, enz.
<i>niepeta</i> , wij (met insluiting van de(n) toegesprokene(n)) hooren (het), enz.; U (zeer beleefd) hoort (het), enz.	<i>raepeta</i> , wij (ik en gij, wij en gij) zullen (het) hooren, enz.; U (zeer beleefd) zult (het) hooren, enz.
<i>niepc mioe</i> , jullie, U hoort (het), enz.	<i>raepe mioe</i> , jullie, U zult (het) hooren, enz.
<i>niepcra</i> , <i>niepc geira</i> , zij hooren (het), enz.	<i>raepcra</i> , <i>raepe geira</i> , zij zullen (het) hooren, enz.

De achtervoegsels *-koc*, *-moc*, *-na* enz. zijn de bezittelijke voornaamwoorden (I 4). De vormen *niepc* en *raepe* beteekenen resp. „men hoort, hoorde enz. (het)” en „men zal (het) hooren”, enz., of, wat op hetzelfde neerkomt,

1) In de zinnen die als voorbeelden worden gegeven komen wel eens verschijnselen voor die eerst verderop verklaard worden. Men raadplege zoo noodig ook de aantekeningen bij de verhalen en de Woordenlijst.

2) Waaronder in dit geschrift eenvoudigheidshalve ook de vormen met *ni*-zullen worden gerekend, al is dit theoretisch niet aan te bevelen.

„(het) is, werd, wordt gehoord” en „(het) zal gehoord worden”¹⁾.

Is het onderwerp van een vorm als boven genoemd niet „hij” of „zij” maar een zelfstandig naamwoord of eigennaam, dan wordt dit in den tweeden naamval (I3) achter den *ni-* of den *ra-*vorm (*niepe*, *raepe*, enz.) gevoegd. b.v. *nikawa noe langgai hai tona* „die man trof menschen aan”, *djara niken ntona hai* „het paard dat die menschen hadden gebracht”.

Vervoegde vormen kunnen alleen voorkomen van overgankelijke werkwoorden. Het gebruik komt, in 't algemeen gesproken, overeen met dat van de vervoegde vormen in het Maleisch (met dien verstande dat deze taal geen verschillende tijden kent). Men bezigt ze dus in gevallen waarin nòch op het onderwerp nòch op de handeling zelf nadruk valt, maar waarin het *voorwerp* in de gedachte op den voorgrond staat. Het gebruik (uit gemakzucht en in navolging van het spreek-Maleisch) van een persoonlijk voornaamwoord met een deelwoord in gevallen waarin het taaleigen een vervoegden vorm verlangt, is een vorm van taalbederf die met de grootste zorgvuldigheid vermeden dient te worden.

Eveneens te vermijden is het gebruik maken van een persoonlijk voornaamwoord dat overtollig is. In de boven gegeven tabel is telkens „het” tusschen haakjes geplaatst, om aan te geven dat wanneer het voorwerp van een werkwoord niet meer is dan „het, hem, haar, hen” („t, 'm, 'r, ze” zonder eenigen nadruk), het in het Ledo gewoonlijk niet wordt uitgedrukt. Wordt het wel uitgedrukt, dan is het bijna altijd (althans in den derden persoon) een zelfstandig naamwoord (of een woord als „wat”, enz.), b.v. *niepekoe karebana oeatoe noe doeria sii-sii ri Pelawa* „ik heb het bericht (er van) gehoord dat het nu in Pelawa de tijd van de doerians is”, *noeapa nisambale ntona ri posoesa hai?* „wat hebben de menschen geslacht op dat feest?” Maar de persoonlijke voornaamwoorden worden alleen gebruikt wanneer er nadruk op valt of zij voor de duidelijkheid niet gemist kunnen worden. Dit geldt zoowel wanneer zij voorwerp als wanneer zij onderwerp zijn. Voorbeelden: *isema nantagi?* „wie heeft het verboden?”, *ne mongei-ngei iko itoe, koekatoendoe ngena* „haal geen grappen uit jij daar, anders (lett. „straks”) zal ik je met de knokkels een tik (op je hoofd) geven”, *ledo namala* „het mag niet”, *ledo mamala* „het zal niet mogen, het zou niet mogen”.

Opm. In dit verband kan nog op een andere fout gewezen worden, nl. het niet in acht nemen van de goede volgorde der woorden. De regel is dat het gezegde (werkwoord of bijvoeglijk naamwoord) voorop gaat en het onder-

¹⁾ De laatste vertaling is echter minder nauwkeurig dan de eerste, omdat de vervoegde vormen (ook die met *ni-* en *ra-* zonder agens-aanduiding) duidelijk actief van karakter zijn: *hilaoe mpoeoemo nikae dajo* is niet „het graf ging inderdaad heen en werd gegraven” maar „men ging inderdaad het graf graven”, en *madota rakande noe goroeda* en *ledo rapakoelena raala noe goroeda* beteekenen niet resp. „zij wilde graag door een griffioen opgegeten worden” en „zij zal niet in staat zijn door den griffioen weggehaald te worden” maar „een griffioen was van zins haar op te eten” en „de griffioen zal haar niet kunnen weghalen”.

werp volgt. Gaat het onderwerp voorop, dan valt er nadruk op, al is deze nadruk niet altijd van denzelfden aard en ook niet altijd even sterk. Europeanen hebben de neiging b.v. te spreken van *ia nangoeli*, wat zooveel wil zeggen als „hij (in tegenstelling met een ander b.v.) zeide”, wanneer zij eenvoudig bedoelen *nangoeli ia* „hij zeide”.

Het onderwerp kan ook naar voren worden gebracht wanneer een of andere bepaling, met name een ontkenningwoord voorafgaat, b.v. *mamate ngena iakoe — ledo iko makoëja* „ik zal straks sterven — er zal je niets overkomen” (*nakoëja* = hoe, hoedanig).

3. De toekomstige tijd heeft een zeer ruime beteekenis in het L. Een vorm die in dezen tijd staat kan dan ook lang niet altijd met behulp van „zal ..., zult ..., zullen ...” worden weergegeven. Dikwijls wordt er een wensch of voornemen door uitgedrukt, b.v. *aga hii koepekoetana si komioe: ...* „slechts dit wil ik aan jullie vragen: ...” Bij het doen van een verzoek gebruikt men geregeld den toekomstigen tijd, b.v. *toemai merapi doi iakoe si kita* „ik kom U geld vragen”, en het woord *madota* „willen, wenschen”, dat zich uit den aard der zaak richt op iets dat nog in de toekomst ligt en meestal gevolgd wordt door een toekomstigen vorm, heeft dan ook alleen den vorm met *n* (*nadota*) wanneer er sprake is van iets dat zich in het verleden heeft afgespeeld, b.v. *madota iko koetuna nte bereimoe? — ledo akoe madota* „wil je (stem je er in toe) dat ik je begraaf met je vrouw? — daar ben ik niet toe bereid”.

In de tweede plaats drukt een vorm die in den toekomstigen tijd staat dikwijls een „moeten” uit, b.v. *mandjilimo kita ri banoea* „U moet naar huis terugkeeren”, *siimo kandeakakandeta* „hier is rijst die U gelieve op te eten”. Men ziet dat de toekomstige tijd op kan treden als een verzachte gebiedende wijs. Een vorm als deze is dikwijls weer te geven met een aanvoegende wijs of met een uitdrukking met „laat ...” of „laten ...”, b.v. *kita hilaoe mangangga* „laat ons gaan stelen”, *ranikamo ia ante ara* „men verbindt haar in het huwelijk met den Arabier”. *Ra-* (men) treedt dikwijls op in den zin van „ik, jij, hij, U”, enz., b.v. *mai rapcinta roeroe* „geef hier, dat ik het eens (lett. „eerst eens”) bekijke”.

De toekomstige tijd kan ook op het verleden betrekking hebben (anders dan als „verleden toekomstige tijd”, zie § 1) en drukt dan uit dat de handeling of toestand telkens plaats had of ontstond, b.v.:

i Oera ipangane hia mapanc-panc raepena mokanawoe wai ri bobo hai „telkens wanneer de Kreeft voornoemd het warm had (lett. „voelde”) sprong hij weer in den klapperdop met water” (*bobo* is een klapperdop met een gat er in aan den bovenkant en gebruikt om water in te doen).

ane mariamo tona mombajoe pae raperapinamo wonena; radekei ntona wone hai, nikenri ri banoea, niporiapoe „telkens wanneer er menschen waren die rijst stampen vroeg hij het gruis er van; als men (hem) dat rijstgruis gegeven had, bracht hij het naar huis en kookte het”.

Zooals men ziet kan, wanneer eenmaal door het gebruik van den toeko-

menden tijd duidelijk is dat er sprake is van iets dat telkens voorvalt, in een volgend deel van den zin ook de gewone tijd gebruikt worden.

Ten slotte moet nog gewezen worden op het gebruik van den *m*-vorm in geografische en andere namen, b.v. *Boeloe Mosomba* „Berg met een Zeil”. Deze vormen kennen uit den aard der zaak geen tijdsverschil.

Opm. Men vindt *m* ook in vormen als *tomadoea* „zieke”, *tomaoge* „grootte heer” (Assistent-Resident, Resident, enz.), tegenover *tonabelo* „voornamen” (*nabelo* = goed), *tonadaa* „slechtaard”, en *tomate* „doode”, *tokuta* „schurftig mensch”. Van werkwoorden gebruikt men meestal den *p*-vorm (IV 1), b.v. *topodoi*, *topooea* „rijke”, *topoledo* „Ledo-spreker”, *topalai* „vluchteling”, enz.

To- wordt niet alleen gebruikt van menschen maar kan in bepaalde verbindingen ook op dieren of zaken worden toegepast.

III. Deelwoorden.

1. Wanneer men een werkwoord wil aanhalen, is men gewoon dat te doen in den deelwoordsvorm (in het Maleisch bekend als de vorm met „*mě-* en den neusklank”, resp. die met *běr-*). Voor het L. komt hier nog bij dat men niet den vorm met beginklank *m-* (die immers alleen in den toekomstenden tijd optreedt) voor dit doel bezigt maar dien met *n-*.

Iedere deelwoordsvorm begint in het L. met *n-*, resp. *m-*, en van de bijvoeglijke naamwoorden geldt hetzelfde. Slechts bij uitzondering treft men vormen aan als *silaoe*, *hilaoe*, *halaoe* „gaan”, *toemai* „hierheen komen”; dit zijn eigenlijk geen werkwoorden of bijvoeglijke naamwoorden maar richtingaanduidende woorden, waarvan de letterlijke beteekenis „gindswaarts”, resp. „herwaarts” is.

Bleek in het vorige hoofdstuk reeds een belangrijk verschil tusschen overgankelijke en onovergankelijke werkwoorden, ook bij de vorming der deelwoorden komt dit uit.

De deelwoorden van overgankelijke werkwoorden worden in het algemeen gevormd door voorvoeging van „*na-* met den neusklank” voor den stam, b.v. *nantana* „begraven”, st. *tana*. Hierbij gelden de volgende regels:

a. Begint de stam met een klinker, dan treedt als neusklank, evenals in het Maleisch, *ng* op. Van de stammen *ala* „nemen”, *elo* „zoeken”, *inda* „leenen”, *ome* „inslikken”, *oeli* „zeggen” luiden de deelwoordsvormen dus resp. *nangala*, *nangelo*, *nanginda*, *nangome*, *nangoeli*.

b. Begint de stam met *k* of *s*, dan gaat, overeenkomstig de in I gegeven regels, neusklank + *k* over in *ngg* en neusklank + *s* in *ndj*, dus *nanggenngenis* „vasthouden, vastpakken”, stam *kenggenisi*; *nanggaroe* „krabben”, st. *karoe*; *nandjingara* „manen”, st. *singara*; *nandjoebi* „innten”, st. *soebi*. Een uitzondering vormt de stam *kande* „eten”, waarvan het deelwoord *nangande* luidt.

c. Begint de stam met een *p*, dan verandert *nam-* in *nom-*; van de stam-

men *patesi* „dooden” en *pokio* „roepen” zijn de deelwoorden dus resp. *nompatesi* en *nompokio*.

d. Begint de stam met een anderen medeklinker dan *k*, *p*, *s* of *t*, dan treedt in plaats van *na-* met den neusklank een voorvoegsel *nomba-* of *nompa-* zonder neusklank op, b.v. *nombaboba* „slaan”, *nombadekei* „geven”, *nombadjedje* „trappen op, den voet zetten op”, *nombagoliaka* „omdraaien”, *nombahakocraka* „alles voor zich nemen”, *nombalioe* „passeeren”, *nombameka* „met den hengel vangen”, *nombanika* „in het huwelijk verbinden”, *nombaraga* „achternazitten”, *nombawala* „omheinen”¹⁾.

Van deze vormen verkrijgt men de stammen door het voorvoegsel *nomba-* (of *nompa-*) weg te laten, dus: *boba* „sla hem”, *dekei* „geef het”, *djedje* „trap er op”, *goliaka* „draai het om”, *raga* „zet hem na”, enz.

Ook bij stammen die met *k*, *p*, *s*, *t* of een klinker beginnen vindt men meermalen den vorm met *nomba-* of *nompa-* gebezigd, b.v. *nombakiki* naast *nanggiki* „bijten”, *nombasambei* of *nandjambei* „vervangen”, *nombairi* of *nangiri* „jagen” (naar een of andere plek), enz. In sommige gevallen schijnt de vorm met *na-* niet gebruikelijk te zijn (zie de Woordenlijst). De behoefte om den stam, die bij voorvoeging van *na-* dikwijls vrij sterk gewijzigd wordt, intact te houden, zal hierbij ongetwijfeld van invloed zijn. Zoo is er ook, althans op de hoofdplaats, een duidelijke neiging te constateeren om den enkelen neusklank als teeken van den tweeden naamval te vervangen door *noe*.

Omgekeerd vindt men ook van stammen met *b* somtijds deelwoordsvormen met *na-* en den neusklank, b.v. *nomboli* (ook hier dus weer de overgang van *na-* in *no-* in verband met de volgende *mb*; zie boven sub c), hetzelfde als *nombaboli*, *nompaboli* „neerleggen, neerzetten, bewaren”, *nombeso* naast *nombabeso*, *nompabeso* „klooven” (van hout), enz.

Opm. De vormen met *nompa-* moeten niet verward worden met afleidingen met *na-* (*no-*) en den neusklank van stammen waarvan de eerste lettergreep *pa-* luidt, b.v. *nompatesi* „dooden” (stam *patesi*), *nompatoewoe* „opvoeden, houden” (van huisdieren enz.), stam *patoewoe*, etc.

2. De deelwoordsvormen van onovergankelijke werkwoorden beginnen met *na-*, *ne-* of *no-*, b.v. *nalai* „weggaan, wegloopen”, *nesana* „antwoorden”, *nolipa* „loopen”. Een aantal van deze werkwoorden vertoonen een neusklank voor den stam, b.v. *nandioe* „baden” (onoverg.), stam *dioe* „baden” (overg.; deelwoord *nomba-*, *nompadioe*, in den stamvorm: *dioe* „baad het”). Sommige hiervan, welker stammen een overgankelijk begrip uitdrukken, zijn gelijk-luidend met de corresponderende overgankelijke vormen, b.v. *nantanoe* „weven”, zoowel onovergankelijk („de handeling van weven verrichten”) als overgankelijk („iets bepaalds weven”, b.v. *nantanoe boeja* „een sarong weven”); *nompene* „klimmen” en „klimmen in”.

¹⁾ Stammen die met *j* beginnen ontbreken — met uitzondering van interjecties — naar alie waarschijnlijkheid geheel.

Welk van de drie genoemde voorvoegsels in ieder afzonderlijk geval gebezigd moet worden, moet het gebruik leeren. Een vaste regel kan gegeven worden ten opzichte van het gebruik van *no-* en *ne-*, gevoegd voor zelfstandige naamwoorden.

No- komt in functie geheel overeen met het Maleische *bër-*; voor zelfstandige naamwoorden geplaatst beteekent het dus „gebruiken, zich bezighouden met, met het voorwerp doen wat men er mee pleegt te doen”, b.v.: *djara* „paard”, *nodjara* „paardrijden”; *oto* „auto”, *no'oto* „in een auto rijden”; *berei* „echtgenoot, echtgenoot”, *noberei* „trouwen, getrouwd zijn” (ook in den zin van „met elkaar trouwen, met elkaar getrouwd zijn”, evenals in onze taal); *boeja* „sarong”, *noboeja* „een sarong dragen, aantrekken”; *sigā* „hoofddoek”, *nosigā* „een hoofddoek dragen, opzetten”; *sakaja* „prauw”, *nosakaja* „in een prauw varen”; *djula* „net”, *nodjala* „visschen met een net”; *pae* „rijst”, *nopae* „rijst verbouwen”; *panagoentoe* „geweer”, *nopanagoentoe* „met een geweer op jacht gaan”; *ladi* „mes”, *noladi* „een mes bij zich hebben”; *soeli* „fluit”, *nosoeli* „op een fluit spelen”; *ana* „kind”, *noana* „een kind hebben, krijgen, bevallen, jongen”.

Noasoë beteekent echter niet alleen „jagen met honden”, maar ook „er een hond of honden op na houden”. Evenzoo kunnen *nodjara*, *no'oto*, *nosakaja* ook beteekenen „een paard houden, een auto bezitten, een prauw hebben”.

De vormen die bestaan uit *ne-* + een zelfstandig naamwoord beteekenen „uitgaan op, gaan halen”, b.v.:

taipa „mangga”, *netaiipa* „op mangga's uitgaan, mangga's gaan halen”.

baoe „visch”, *nebaoe* „op visch uitgaan, visch gaan vangen”.

laoero „rotan”, *nelaoero* „rotan gaan halen”.

kajoe „hout”, *nekajoe* „hout gaan halen”.

Het aantal van deze vormen met *ne-* is uit den aard der zaak niet groot.

3. Boven (III 2) is gebleken dat men somtijds onovergankelijke werkwoorden aantreft die denzelfden vorm hebben als de corresponderende overgankelijke, zooals *nantanoe* „weven”. Dergelijke gevallen zijn echter uitzondering. Gewooulijk treft men van stammen die een overgankelijk begrip uitdrukken naast elkaar een vorm met *na-* en den neusklank (resp. *nompā-*, *nombā-*, zie III 1) aan die overgankelijk, en een vorm met *no-* of *ne-* (zonder neusklank) die onovergankelijk is, b.v.: *nanteba* „op zij stukken van iets afhakken, bekappen”, „hakken” (een prauw), onovergankelijke vorm *noteba*; *nanggoto* „doorsnijden in de dwarste”, onovergankelijke vorm *nokoto*; *nombāboba*, *nompāboba* „slaan”, onovergankelijke vorm *neboba* (b.v. *ne meboba* „niet slaan!”).

De vormen met *no-* zijn minder uitgesproken-onovergankelijk dan die met *ne-*. Zij worden dikwijls (evenals de corresponderende Maleische met *bër-*) met een voorwerp verbonden, b.v. *noteba sakaja* „een prauw hakken”, *nobeso kajoe* „hout hakken”. Oorspronkelijk zijn deze vormen onovergankelijk (evenals bij ons de samengestelde uitdrukking „houthakken”), en is het bijgevoegde

zelfstandig naamwoord dus geen voorwerp maar alleen een nadere bepaling van de handeling, doch daarvan is in de tegenwoordige taal veelal weinig meer te bespeuren.

Opm. *Nc-* heeft wel eens wederkeerende (reflexieve) beteekenis, b.v. *negoli* „zich draaien”, st. *goli* „draaien”.

4. Uit het boven gezegde mag niet worden afgeleid dat men van ieder onovergankelijk werkwoord dat een overgankelijk begrip uitdrukt slechts het voorvoegsel *no-* of *ne-* zou behoeven weg te nemen en dat te vervangen door *na-* met den neusklink (resp. *nomp-*, *nomba-*), om den corresponderenden overgankelijken deelwoordsvorm te verkrijgen. Er zijn een aantal van dergelijke onovergankelijke werkwoorden met *no-* en *ne-* waarvan het overgankelijke deelwoord resp. *nompo-* en *nompe-* vertoont¹⁾, b.v. *nombajoe* „stampen” (rijst e.d.), overgankelijk *nompombajoe*; *nerapi* „vragen, verzoeken”, *nomperapi* „iets verzoeken, om iets vragen”; *nekoetana* „vragen, informeeren”, *nompekoetana* „iemand ondervragen” of „naar iets informeeren, iets vragen (in dien zin)”.

De onovergankelijke vormen *nombajoe*, *nerapi* enz. kunnen echter ook met een voorwerp verbonden worden (en dus feitelijk als overgankelijk optreden), op dezelfde wijze als in het slot van de vorige § vermeld, b.v. *nombajoe dale* „maïs stampen”, *nerapi ampoe* „om genade smeeken”, *nekoetana poboti* „vragen naar een bruiloft”.

IV. Substantief-vormen van werkwoorden en bijvoeglijke naamwoorden.

1. Van ieder werkwoord, overgankelijk of onovergankelijk, waarvan een deelwoordsvorm voorkomt (wat, zooals beneden blijken zal, niet altijd het geval is), kan een substantief-vorm worden afgeleid, waarvan de eerste medeklinker een *p* is in plaats van een *n* of *m*, zooals het deelwoord heeft. Overigens zijn de deelwoordsvorm en de substantief-vorm geheel aan elkaar gelijk, zooals uit de volgende voorbeelden moge blijken: *nerapi* „verzoeken”, *perapina* „zijn verzoek”; *nontocro* „zitten”, *pontoerona* „zijn zitten”; *nalai* „weggaan”, *palaina* „zijn weggaan”; *nosimpatesi* „met elkaar vechten”, *posimpatesi* „gevecht, strijd”; *nanggeni* „brengen”, *panggenina* „zijn brengen”.

De beteekenis van dezen substantief-vorm is zeer ruim; behalve de handeling zelf kan er ook door worden aangeduid: de plaats (of de tijd) waarop deze wordt verricht, soms ook het voorwerp van de handeling (zooals in de gegeven voorbeelden *perapi* en *panggeni*) of het instrument waarmee zij wordt verricht, zooals in *pomei* „hengel”.

¹⁾ Anders gezegd: de overgankelijke deelwoordsvorm wordt in dit geval niet afgeleid van den stam, maar van den *p*-vorm (substantief-vorm, zie IV 1) van het onovergankelijke werkwoord (*pombajoe*, *perapi*, enz.), waarvoor dan op regelmatige wijze *nom-* wordt gevogd.

Van belang is vooral de plaatsaanduidende beteekenis: *pontoerona* is dus niet alleen „zijn zitten, zijn manier van zitten” maar ook „zijn zitplaats, zijn woonplaats”, *powia* is behalve „werken” en „werk” ook „akker” (de „werkplaats” bij uitnemendheid) enz.

Opm. Vormen als *patoeroea* „slaapplaats”, bij *natoeroe* „slapen”, waarin een plaatsaanduidend achtervoegsel *-a* (Mal. *-an*) aanwezig is, behooren tot een oudere periode der taal.

2. Ook van bijvoeglijke naamwoorden kunnen substantief-afleidingen, de z.g.n. „abstracta”, worden gevormd. Deze formaties onderscheiden zich door den beginklank *k*, en vangen dus, daar ieder bijvoeglijk naamwoord het voorvoegsel *na-* (*ma-*) heeft, aan met *ka-*. Voorbeelden: *nambaso* „groot”, *kambasona* „de grootte er van”; *nandate* „lang”, *kandatena* „de lengte er van”.

Soms wordt *ka-* weggelaten, b.v. *kadeana* of *deana* „de veelheid er van, het aantal”, bij *nadea* „veel”.

De *ka-*vorm heeft dezelfde beteekenissen als de *p-*vorm van § 1, met name de plaatsaanduidende, b.v. *ne molipa ri kadaana*, *polipa ri kabelona*, lett. „loop niet op de slechte plekken er van, loop op het goede gedeelte er van”, „loop niet waar (de weg) slecht is, loop waar (hij) goed is”.

Opm. Er zijn een aantal woorden die wij geneigd zouden zijn „werkwoorden” te noemen, maar die in het L. tot de bijvoeglijke naamwoorden moeten worden gerekend, omdat hun substantief-vorm niet met *pa-* maar met *ka-* aanvangt. Een voorbeeld is *nalaoe* „gaan”, substantief-vorm *kalaoe*, b.v. *ri oemba kalaoemoe pangane?* „waar ben je zoeven naar toe gegaan?” Andere voorbeelden zijn *nanawoe* „naar beneden vallen”, *nadoengga* „omvallen”, *namate* „sterven”, maar ook „dood”, enz. Vgl. V 2 d Opm. 2 en de noot.

Ook het omgekeerde komt wel voor, b.v. *nosoelapa* „vierkant”, *netoeroesi* „volgzaam”.

3. De bovengenoemde substantief-vormen, dus de vormen met *pa-*, *pe-*, *po-* en *ka-*, treden ook op in de gebiedende wijs, dus:

palai iko risitoe „ga weg jij daar (van daan)”.

pesoea toemai „kom binnen herwaarts, kom hier binnen”.

kanawoemo ri tangga itoe „val maar van die trap af!” (ironisch).

Het bovenstaande geldt echter alleen van onovergankelijke vormen en bijvoeglijke naamwoorden. Van overgankelijke werkwoorden is de stam de gebiedende wijs, b.v. *ala* „neem het, haal het”, *keni* „breng het, neem het mee”, enz.

Opm. Men gebruikt ook wel eens den gewonen toekomstenden tijd als gebiedende wijs, zie II 3. In de verbiedende wijs bezigt men *ne* of *nee* met den toekomstenden tijd, b.v. *ne* of *nee motoemangi* „niet huilen!”

4. Van de z.g.n. „substantief-constructie” der Indonesische talen is in het L. niet zoo heel veel overgebleven. Men lette op den zinsbouw in gevallen als: *lima-ndapa ndatena*, *lima-ndjikoe binina* (met weglating van *ka-*) „vijf

vadem is de lengte er van, vijf el de breedte er van", „het is 5 vadem lang en 5 el breed".

sapoeloe eona kasaena „tien dagen de lengte er van", „tien dagen lang".

berimbamo kalaoe mioe ri madika? „hoe is jullie gaan naar den *mad.* geweest?", „hoe is het afgelopen met jullie tocht naar den *mad.*?"

nasaemo pompalaisimoe bereimoe „al lang (geleden) is je verlaten je vrouw (geweest)", „je hebt je vrouw al lang geleden verlaten" (doch *nipalaisimoe bereimoe* „je hebt je vrouw verlaten").

narawamo pompeinta ntinana „helder werd het zien (het gezicht) van zijn moeder".

kaganana sapoeloe mboelana noberei i Laboesantana, lett. „(bij) het vol zijn er van 10 maanden dat L. getrouwd was", d.w.z. „toen L. tien maanden getrouwd was".

djadi pangane hia, pantendeakana ngana hai, mikenimo mpoiri „toen, (bij) haar opwerpen dat kind, werd het meegevoerd door den wind", d.w.z. „toen zij dat kind in de hoogte had geworpen (*nantendeaka*) werd het meegevoerd door den wind".

kabongina „toen het (-na) nacht was geworden (*nabongi*)".

De substantief-constructie bestaat dus hierin dat een bepaling waarop nadruk valt als gezegde voorop wordt geplaatst en wat in onze taal gezegde is als onderwerp, dus in substantief-vorm, achteraan komt. In dergelijke gevallen moet men zich hoeden voor den Nederlandschen zinsbouw. Daarentegen wordt deze weer wél gevolgd in gevallen als de volgende, waarin verwante talen eveneens de „substantief-constructie" zouden gebruiken:

maipia ratanda mata noe boti hai? „wanneer zal de datum van die bruiloft worden vastgesteld?" (*boti* is eigenlijk het bruidspaar, *poboti* de bruiloft).

ipia nosoemomba kapala? (maar ook: *ipia posoemomba nggapala?*) „wanneer is de boot vertrokken?"

dopa nasae noana ia (ook: *dopa nasae poanana*) „zij is nog niet lang geleden bevallen".

Het is speciaal in zinnen die een tijdsbepaling bevatten dat de substantief-constructie in het L. terrein heeft verloren.

5. Inzicht in de substantief-constructie is noodig om een verschijnsel te begrijpen dat als „omgekeerde substantief-constructie" kan worden betiteld, en dat hierin bestaat dat, in gevallen als genoemd in het begin van de vorige §, de substantief-vorm, dus de *pa-*, *pe-* *po-* of *ka-*vorm, als basis (stam) wordt gebruikt voor een overgankelijken (ervoegden) werkwoordsvorm¹⁾. De taal gaat dus over van de naamwoordelijke of substantief-constructie op de ook in de Europeesche talen gebruikelijke werkwoordelijke, maar bewaart in den op die wijze ontstanen werkwoordsvorm nog de sporen van zijn afkomst.

¹⁾ Deze werkwoorden vertoonen dus een zekere overeenkomst met de in III 4 genoemde, maar onderscheiden zich daarvan doordat zij meestal niet in deelwoordsvorm (dus in den vorm met *na-* en den neusklank) voorkomen, wat samenhangt met de beteekenis.

Nemen wij als voorbeeld het zinnetje *ri samaimo pontoerona* „dàár was zijn woonplaats, dàár bleef hij wonen”. De nadruk valt in dezen zin niet op het wonen, maar op de plaats waar dat geschiedde, dus op *ri samai* (nog nader versterkt door *-mo*), dat daarom voorop wordt geplaatst, terwijl het werkwoord in substantief-vorm (dus als onderwerp) achteraan komt. Dit zinnetje kan nu ook luiden: *ri samaimo nipontoerona*, waarin *pontoero* als stam van een overgankelijk werkwoord optreedt en, geheel volgens de in II 2. gegeven regels, voorzien wordt van een voorvoegsel *ni-* en een achtervoegsel *-na*. De zin is in dezen vorm moeilijk in het Nederlandsch te vertalen. Wij kunnen, om de beteekenis te benaderen, *ri samai* („daar”) weergeven met „die plek” en dus vertalen „die plek bewoonde hij”. Daarbij wordt echter aan de beteekenis van *ri samai* eenig geweld aangedaan, en de zin is dan ook eigenlijk alleen te vatten wanneer wij teruggaan op het oorspronkelijke *ri samaimo pontoerona*.

Andere voorbeelden zijn:

ri oemba moekalaoe? „waar ga je heen?” (kan ook worden uitgedrukt door *haoe ri oemba iko?*)

ri oembamo koepangelo taipa? uit **ri oembamo pangelokoe taipa?* „waar zal ik, waar moet ik mangga's zoeken?” (vgl. *koeëlo taipa* „ik zal mangga's zoeken”).

koi elo mboto oentamoe bara ri oemba nipalaina (of: *palaina*) „ga zelf je kameel zoeken, waarheen hij weg is geloopt”.

nialakamo loena nipatoeroena „er werd een kussen voor hem gehaald waarop hij zich te slapen legde” (uit *loena patoeroena* „een kussen (dat) zijn plaats-van-slapen (was)”; het betrekkelijk voornaamwoord wordt niet uitgedrukt).

aga nitamboeka oewe nipandioena „er werd slechts water voor hem gehaald waarin hij zich baadde”.

kalakati rapobingga goela „een pinangschaar waarmee men de (palm)-suiker zal splijten” (uit *pobingga goela* „voorwerp om de suiker mee te splijten”).

V. Iets over de voorvoegsels.

1. Het schema van het werkwoord en het bijvoeglijk naamwoord is in het bovenstaande gegeven. Van ieder overgankelijk werkwoord kunnen voorkomen: de gebiedende wijs ¹⁾, de vervoegde vormen (gewone en toekomstende tijd), de deelwoordsvorm (gewone en toekomstende tijd) en de substantief-afleiding; van een onovergankelijk werkwoord en een bijvoeglijk naamwoord dezelfde afleidingen met uitzondering van de vervoegde vormen. De voorvoegsels die thans ter sprake komen (en waarvan alleen de voornaamste genoemd

1) Voor het meervoud van de gebiedende wijs zie men de aantekeningen bij verhaal V.

zullen worden) vallen geheel binnen dat schema, maar moeten apart vermeld worden omdat zij in de beteekenis van het grondwoord wijzigingen brengen die in vaste formules zijn te vatten. Wij verdeelen ze in drie groepen.

2. In de eerste plaats zijn te noemen de voorvoegsels *neki-*, *-peki-* (deelwoordsvorm *nompeki-*), *nosi-* en *nate-*, die voor overgankelijke stammen gevoegd worden.

a. *Neki-* beteekent meestal „verzoeken te worden ge...”, b.v. *nekikeni* „verzoeken om geleid te worden”, *nekiala* „vragen om weggehaald te worden”, *nekicki* „vragen om gekust te worden”, *nekigango* „vragen om opgenomen te worden” (zooals een kind dat de armpjes uitstrekt), enz., van de stammen *keni*, *ala*, *eki*, enz.

Neki- is echter ook onovergankelijke vorm bij het beneden te noemen *nompeki-*, zooals in *nekipowia sakaja* „verzoeken een prauw te maken”, *nekiala* „verzoeken te halen”. Vgl. III 4.

Opm. *Neki-* komt soms ook voor bij andere dan overgankelijke stammen, zooals in *nekinaasi* „vragen om medelijden”. Verder wordt *meki-* wel voor deelwoorden of bijvoeglijke naamwoorden geplaatst, in den zin van „willen”, b.v. *mekimantanoe* „willen weven”.

b. *Nompeki-* is de bedrijvende tegenhanger van het lijdende *neki-*. Het beteekent „verzoeken de handeling, die door den stam waarvoor het staat wordt uitgedrukt, te voltrekken aan een voorwerp”, b.v. *nipekikenina* „hij verzocht het te brengen”, *nipekialana* „hij verzocht het te halen”, *rapkiala sampsoewocna* „men moet haar broer (neef, enz.) laten halen”, *nipekitaoerakana kaliawo nte goema* „hij liet schild en zwaard naar beneden brengen (*nantaocraka*)”.

Opm. Het element *peki* wordt soms vervangen door *toedoe*, stam van *nantoedoe* „gelasten, er op uit sturen”, b.v. *nitoedoe-alana i Oro* „hij liet O. halen”, *aginamo ratoedoe-pokio poera* „welaan, laat men ze allen laten roepen”.

c. *Nosi-*, dat soms gevolgd wordt door een neusklink, heeft wederkerige beteekenis: *nosikapoei* of *nosinggapoei* „elkaar omhelzen”, *nosibaga* „met elkaar vechten”, *nosilocmba* „met elkaar wedijveren, tegen elkaar hardloopen”, *nosipatesi* of *nosimpatesi* „elkaar (trachten te) dooden, elkaar bevechten”, *nosimpokono* of *nosipokono* „van elkaar houden”, *soera mposimpokono* „een brief van (m) wederzijdsche genegenheid, een minnebrief”, *nosipoberci* „elkaar tot echtgenoot(e) hebben, met elkaar getrouwd zijn” (*nompoberci* = tot echtgenoot(e) hebben), *nosiknggcnsi.palc* „elkaar bij de hand houden” (st. *kenggcnsi* „vasthouden”), enz.

Opm. 1. Ook *nosi-* komt wel eens voor bij andere dan overgankelijke werkwoordstammen, b.v. *nosisala* „van elkaar verschillen”, *nosintoto* „zich tegenover elkaar bevinden”, *nosimpotare* „verspreid, door elkaar”, *nosinggaraoc* „boos op elkaar zijn” (van *karaoe*, bij *naraoc* „boos”), *nosinggabelo*

„goed (*nabelo*) met elkaar zijn”, enz. enz. Voor *nasi-* zie men § 3a Opm. 1.

Opm. 2. Ook *-posi-* (*nomposi-*) kan voorkomen, b.v. *nomposidai kaloe-koe* „twee klappers aan elkaar binden met een gedeelte van de bastvezels”, *niposikandemo geira randoea* „toen (*-mo*) aten zij tweeën (het) samen op”. Zie ook VI.

d. De vormen met *nate-* zijn bijvoeglijke naamwoorden. In beteekenis komt dit voorvoegsel overeen met het Maleische *tër-*; dit vindt men terug in de lettergreep *te-*, terwijl *na-* alleen optreedt omdat ieder bijvoeglijk naamwoord in het L. het voorvoegsel *na-*, *ma-* moet hebben, om het tijdsverschil tot uitdrukking te kunnen brengen. Voor overgankelijke werkwoordstammen geplaatst vormt het dus het „accidenteele” passieve verleden deelwoord, dat de betrokken persoon of zaak voorstelt als onvoorziens, „per ongeluk”, onder den invloed van een uitwendige omstandigheid in een bepaalden toestand gekomen, of waarbij alleen maar elke gedachte aan een handelenden persoon (dier, zaak) afwezig is. Zij staan dus naast de afleidingen met *ni-* (II 2) waarbij wél aan een handelenden persoon wordt gedacht, hetzij deze uitgedrukt wordt of niet. Voorbeelden zijn:

natelendoe „aan den blik onttrokken” (stam *lendoe*), *natcanggatakamo banoea* „het huis kwam opgeheven te worden” (stam *anggataka*), *natekande* „opgegeten (onopzettelijk, bij ongeluk)”, *natetaoerakamo pae* „de rijst is naar beneden gebracht”.

Opm. 1. *Nate-* komt ook wel voor in niet van overgankelijke werkwoordstammen afgeleide „accidenteele” vormen, b.v. *natekadja* „schrikken”, of in niet-passieve beteekenis, b.v. *natetora ri* „komen te denken aan” (*nantora* = denken aan).

In een aantal gevallen vindt men *note-*, b.v. *noteweoeloe* „spuwen”. Deze vormen zijn onovergankelijke deelwoorden.

Opm. 2. Behalve *nate-* komt bij overgankelijke werkwoordstammen soms ook alleen het voorvoegsel *na-* voor. De op deze wijze gevormde bijvoeglijke naamwoorden zijn geen verleden deelwoorden, maar gewone toestandswoorden, die den toestand aangeven welke kan ontstaan wanneer de door den stam uitgedrukte handeling heeft plaats gehad, maar ook wel zonder dat. Voorbeelden hiervan zijn: *nabasaka* „los, loskomen”¹⁾ (*nombabasaka* „loslaten”), *naaliaka* „weggenomen, er uit, er af”, enz. (van zaken die niet vast verbonden waren met hetgeen waar zij uit, af enz. zijn gehaald of geraakt), *natongga*, idem (wanneer er een verbinding verbroken is) (bij *nangaliaka* „wegnemen”, *nantongga* „er af halen”), *nabingga* „gespletten, splijten (onoverg.)¹⁾” (*nombabingga* „in tweeën splijten”), enz.

¹⁾ Het is een eigenaardigheid van de Indonesische talen dat hetzelfde werkwoord of bijvoeglijk naamwoord kan dienen als uitdrukking van het verrichten van een handeling of het verkeeren in een toestand en van het *gaan* verrichten van een handeling, resp. het *komen* in een toestand. Het is vooral hierom dat wat een adjectief is in het L. zoo dikwijls door een werkwoord moet worden weergegeven in onze taal.

3. Een tweede groep van voorvoegsels treedt voornamelijk op bij onovergankelijke werkwoorden en bijvoeglijke naamwoorden. Daarvan zijn te noemen: het causatieve voorvoegsel *pa-*, *po-*, *pe-* (*nompa-*, *nompo-*, *nompe-*) en *neti-*.

a. Het causatieve voorvoegsel komt in drie vormen voor: *pa-*, *po-* en *pe-*. Welke van deze vormen gebruikt wordt hangt af van de lettergreep die er op volgt.

Bij bijvoeglijke naamwoorden gebruikt men *nompa-*, gevoegd voor den substantief-vorm. Men kan dus zeggen dat het voorvoegsel in dit geval *nompaka-* luidt, als men maar niet uit het oog verliest dat *ka-*, zoals boven is gezegd, somtijds wordt weggelaten. De causatieve beteekenis heeft verschillende nuanceeringen, zoals uitkomt in de volgende voorbeelden:

nompakagali „schoon (*nagali*) maken”.

nompakambaso „groot (*nambaso*) maken”.

pakabelo roeroc „maak het eerst in orde” of „wacht eerst tot hij beter (*nabelo*) is”.

nompakatasa „laten rijpen”; *pakatasa roeroe taipa* „wacht eerst tot de mangga's rijp zijn”.

pakadii sakide „trek het wat strak!”

Sommige van deze vormen hebben een onovergankelijke beteekenis, b.v. *pakabelo* „pas op” (lett. „zorg dat het goed wordt”), *pakabelo manawoe* „pas op dat je niet valt”, *pakamosoe risii* „kom hier dicht bij”, *nemo mompakarapa toemai* „kom hier niet dichtbij, kom niet dicht bij me”.

Opm. 1. In de verbindingen *nompasi-* en *nompasa-* ontbreekt gewoonlijk *-ka-*, b.v. *nompasindjori* „zich leggen, zich plaatsen naast”, *nompasindjorika* „leggen, plaatsen naast” (*nosindjori* = naast elkaar; *sindjorikoe* = degene die zich naast mij bevindt; *ri sindjorikoe* = naast mij); *nompasirapa* „tegen elkaar aan (*nosirapa*) doen zijn”; *nompasintocwoe* „even lang maken”, ook „zich plaatsen, leggen naast” (lett. „zich meten aan”; *nasintocwoe* is „even lang”, ook fig. „met elkaar overeenkomen, accoord gaan”; de stam *toewoe* beteekent „meten”); *nompasanggani nantaa* „in één keer (*sanggani*) inzetten” (van geld); *nompasantibo* „tot één hoop (*santibo*) maken, op één hoop doen”; enz.

Opm. 2. In een aantal oude woorden wordt *pa-* onmiddellijk voor den stam gevoegd, b.v. *nompakandc* „te eten geven” (st. *kandc* „eten”), *nompainoe* „te drinken geven, drenken” (st. *inoe* „drinken”), *nompacwoe* „opvoeden, onderhouden, houden (van huisdieren)” (st. *tocwoe* „leven”). Onder deze stammen zijn, zoals men ziet, ook overgankelijke.

b. *Nompo-* wordt gevoegd voor de substantief-vormen (*p*-vormen) van onovergankelijke werkwoorden met *no-* en *na-*, b.v.:

nompoberei „doen trouwen”, ook „met elkaar doen trouwen”, van *noberei* (III 2).

nompopalai „gelasten heen te gaan, wegsturen”, ook „(een dier dat men in de hand heeft) loslaten (zoodat het weg kan lopen)”; b.v.: *nasoekamo pompopalaikoe iko* „ik heb je genoeg (vaak genoeg) gezegd dat je weg moest gaan”.

Nompe- wordt gevoegd voor den *p*-vorm van onovergankelijke werkwoorden met *ne-*, b.v. *nompepembangoe* „doen opstaan” (*nembangoe* = opstaan), *nipepeongana balenggana* „hij liet zijn hoofd er uit te voorschijn komen (*neonga*)”.

Opm. *Nompopa-* of *nompepe-* kan ook, meest in combinatie met het achtervoegsel *-ka*, gehecht worden aan overgankelijke werkwoordstammen en vormt dan causatieve werkwoorden met de beteekenis „(een bepaald voorwerp) doen, laten ... aan (een bepaalden persoon)”, b.v. *rapopakitaka kita* (of *rapepekitaka kita*) „men zal het U laten zien”, *rapepeintaka kita* (waarschijnlijk verkorting van **rapepepeintaka kita*), idem, *nipopaisanika kita* of *nipepeisanika kita* „men heeft het U doen weten”. Men vindt ook: *dopa nipaepaka kita?* „heeft men het U nog niet laten hooren?”, wat echter wel verkorting zal zijn van *nipopaepeka*, dat eveneens voorkomt en als zuiverder *Ledo* te beschouwen is.

c. De beteekenis van *neti-* (een vrij zeldzaam voorvoegsel) moge blijken uit de volgende voorbeelden: *netidojo* „zich met opzet dom voordoen, zich dom houden, doen alsof men dom (*nadojo*) is”, *netibobo* „zich stom voordoen, doen alsof men stom (*nabobo*) is”, *netidoengga* „zich met opzet laten omvallen”, *netisae* „met opzet lang (*nasae*) over iets doen”.

4. Een derde groep van voorvoegsels wordt geplaatst voor zelfstandige naamwoorden. Hiervan zijn *no-* en *ne-* reeds behandeld in III 2.

a. *Na-* kan voor een groep woorden geplaatst worden met de beteekenis „het karakter hebbende van, gekenmerkt door, voorzien van, behept met”, b.v. *naboegi* „met schubziekte (*boegi*) behept”, *namari* „met een gezwollen milt (*mari*) behept”, *nabisoe* „met een puist (*bisoe*) behept”, *nawasa* „ver-kouden” (lett. „met snot behept”), *nakaroei* „doornig” (*karoedi* = doorn).

Een andere beteekenis van *na-* voor zelfstandige naamwoorden wordt behandeld in de aantekeningen bij verh. II.

b. *Nompo-* heeft de beteekenis van „hebben tot, nemen tot, gebruiken als”, b.v. *nompoberei* „tot echtgenoot(e) hebben, nemen”; *nomposakaja* „als prauw gebruiken”; *dajo rapodajo ntoeamana* „een graf dat zijn vader tot graf zou strekken”.

Is het zelfstandig naamwoord van een bijvoeglijk naamwoord afgeleid (IV 2), dan is de beteekenis in den grond wel dezelfde als de zoeven genoemde, maar deze grondbeteekenis heeft zich dan, naargelang van de omstandigheden, in verschillende richtingen ontwikkeld, b.v. *ledo nipobelokoe pakoeli hai*, lett. „ik heb die medicijn niet tot (oorzaak van) genezing (*kabelo*) gehad”, d.w.z. „ik ben er niet beter (*nabelo*) van geworden”; *ledo nipobelona*

tona hai „hij staat niet op goeden voet met dien man, hij leeft in vijandschap met hem”; *nompوراoc* „boos (*naraoc*) zijn op”; *raposalana* „hij zal het als fout hebben”, d.w.z. „het zal hem als vergrijp aangerekend worden”; *nocapa nipoesoesa noe raramoc?* „waarom is je gemoed bekommerd?”

Opm. Verschillende der genoemde voorvoegsels kunnen ook in andere beteekenissen dan de boven opgegevene voorkomen. Zooals uit het over *nompo-* gezegde wel blijkt (zie boven sub 3b en 4b), treft men meermalen gelijkkluidende elementen aan die nochtans in oorsprong en betekenis geheel verschillend zijn.

VI. Iets over de achtervoegsels.

1. De voornaamste achtervoegsels die in het Ledo voorkomen zijn *-i*, *-aka* en *-ka*. De beide laatste hebben een gemeenschappelijken oorsprong, doch dit is voor de practijk van geen belang.

Van *-i* moet opgemerkt worden dat het dikwijls van den stam waarachter het wordt geplaatst gescheiden wordt door een medeklinker, die somtijds, zooals in *nantangisi* „beweenen”, Mal. *měnanngisi* (stam *tangis*), de oorspronkelijke eindmedeklinker van den stam is, in andere, b.v. *nangasocki* „met honden jagen op” (stam *asoc*, algemeen Austronesisch), daarentegen weer niet. Zoo ontstaan schijnbaar de achtervoegsels *-si*, *-ki*, *-ti*, enz., terwijl men in werkelijkheid steeds met hetzelfde achtervoegsel *-i* te doen heeft.

Ook bij *-aka* vindt men dikwijls een dergelijken „tusschenklank”, waardoor dit achtervoegsel schijnbaar wordt uitgebreid tot *-raka*, *-taka*, *-saka*, *-maka*, enz., zooals in *nombanawoesaka* „naar beneden laten vallen”, *nantenteraka* „uitleggen”, *nantoentoemaka* „volgen”, *nandjosobaka* „ergens tusschensteken”, enz.

In andere gevallen ontbreekt zulk een medeklinker, zooals in *nombamarisai* „met spaansche peper (*marisa*) inwrijven”, *nantadiaka* „weggooien”, *nante-ndeaka* „opgooien”, *nantoedocaka* „wijzen”.

Van *-i* moet nog opgemerkt worden dat het somtijds niet gehecht wordt aan den stam maar aan den substantief-vorm (*p*-vorm) van een werkwoord, b.v. *nompesaiki* „afhalen (iemand), aankeeren om te halen (iets)”, bij *ncsai* „aangaan, aankeeren”.

De betekenis van *-i* en *-aka* kan in deze korte schets buiten beschouwing blijven.

2. Het achtervoegsel *-ka* is van eenigszins anderen aard dan *-i* en *-aka*. De beide laatste elementen vormen met het woord waaraan zij gehecht zijn een nieuw begrip (zij het dat dit begrip gemeenlijk een samengesteld karakter draagt). Van *-ka* geldt dit slechts bij uitzondering: in den regel blijft dit achtervoegsel, wat zijn betekenis betreft, op zich zelf staan, zonder met het door het grondwoord uitgedrukte begrip tot een nieuw geheel samen te smelten. Ook in den vorm komt dit, zooals beneden zal blijken, tot uiting.

De beteekenis van *-ka*, waarvan het zoeven gezegde uit den aard der zaak een uitvloeisel is, is in hoofdzaak drieledig; het duidt aan:

- a. „aan, voor, ten behoeve van”.
- b. „ten opzichte van, met” (speciaal bij wederkeerige vormen).
- c. „door, vanwege, om”.

De losheid van de verbinding tusschen het achtervoegsel en het woord waaraan het is gehecht blijkt, wat den vorm betreft, in de eerste plaats bij de aanhechting van bezittelijke achtervoegsels (II 2). Het volgende staatje geeft daarvan een beeld:

nioelikana „hij heeft (het hem) gezegd” (de beide voorwerpen, „het” en „hem”, zijn niet uitgedrukt, vgl. *nioelikanamō tinana*: ... „hij zeide tot zijn moeder: ...”).

nioelika kami „wij hebben (het hem) gezegd”.

nioelikata „wij (met insluiting van de(n) toegesprokene(n)) hebben (het hem) gezegd”.

nioelika mioe „jullie hebt (het hem) gezegd”.

nioelikara „zij hebben (het hem) gezegd”.

Doch: *nioelikoeka* „ik heb (het hem) gezegd”.

nioelimoeka „jij hebt (het hem) gezegd”.

In de laatste twee vormen (die met *-koe* en *-moe*) vindt dus een omzetting van de volgorde plaats, in dier voege dat eerst het bezittelijke element en dan pas *-ka* komt. Bij *-kana* enz. is dit niet het geval.

In de tweede plaats kan het voorkomen dat *ka* geheel los staat van het woord waarvan het afhangt¹⁾, of zelfs geheel zelfstandig, zonder eenig werkwoord of bijvoeglijk naamwoord, optreedt. Het heeft in dit geval steeds de beteekenis van „aan, voor, ten behoeve van”, zooals in de volgende voorbeelden:

ka iakoe sanoe of *ka akoe* (spr. *kakoe*) *sanoe* „een gedeelte is voor mij bestemd” of „geef mij ook wat” (in de laatste beteekenis ook *mai sanoe*, *mai kakoe sanoe*).

ka iko sanoe „een gedeelte is voor jou bestemd”.

ka ia sanoe „een gedeelte is voor hem bestemd”.

ka kami sanoe „een gedeelte is voor ons bestemd”.

ka kita sanoe „een gedeelte is voor ons (of: voor U) bestemd”.

ka komioe sanoe „een gedeelte is voor jullie (of: voor U) bestemd”.

ka geira sanoe „een gedeelte is voor hen bestemd”.

Opm. Tegen de spelling *kakoe* in plaats van *ka akoe* is eigenlijk geen enkel bezwaar in te brengen. Alleen kan zij aanleiding geven tot onduidelijkheid wanneer *kakoe* aan een werkwoordsvorm wordt gehecht, b.v. *noeapa ntoto nitagimoekakoe hilaoe mandioe ri karona?* „om welke reden (lett. „om wat”) toch verhinder je mij in de Paloe-rivier te gaan baden?”, waarin *akoe* voorwerp is van *nitagimoe* en *-ka* („om, wegens”) terugslaat op *noeapa* „wat”. Duidelijker is dus de spelling in twee woorden: *nitagimoeka akoe*, die echter

¹⁾ Bij *nioelikoeka* enz. is dit nog niet het geval, zooals blijkt uit den klemtoon.

de uitspraak onvoldoende weergeeft, omdat de beide op elkaar volgende *a*'s tot een enkele *a* worden samengetrokken.

Voorbeelden van *ka* als zelfstandig voorzetsel, doch met bijbehorend werkwoord, zijn:

nikeninamo haoc ka i Boengko-boengko „hij bracht het gindsheen aan B.”

nioelikoe ka tinakoe, hetz. als *nioelikoeka tinakoe* (zie boven) „ik heb het aan mijn moeder gezegd”.

dopa nioelina ka tinana, hetz. als *dopa nioelikana tinana* „hij heeft het nog niet aan zijn moeder gezegd”.

Zelfs kan het voorkomen dat een achtervoegsel *-ka* nog eens in zelfstandigen vorm wordt herhaald, blijkbaar omdat zijn beteekenis als onderdeel van een geheelen werkwoordsvorm niet meer voldoende krachtig is, b.v. *nipepeisanika ka kita* = *nipepeisanika kita* (V 3 b Opm.); *nioelikakoe ka tinakoe* (zie boven) „ik heb het aan mijn moeder gezegd”; *nioelika kami ka ia* „wij hebben het aan hem gezegd”. In dit geval vindt men dus niet de omzetting van *-kakoe* en *-kamoe* tot *-koeka* en *-moeka*.

Eveneens geheel in overeenstemming met de losse verbinding tusschen *-ka* en het woord waaraan het is gehecht is, dat dit laatste, wanneer het een onovergankelijk werkwoord of bijvoeglijk naamwoord is, geheel onveranderd kan blijven, b.v.:

nabiaka soeana „hij is moedig (*nabia*) vanwege zijn eigen omgeving, omdat hij in zijn eigen omgeving is” (van een haan gezegd).

nobereika „trouwen met”.

nosimpagoka „aan elkaar trachten afhandig te maken”.

Toch vindt men ook gevallen waarin, evenals dat boven bij eenige *-i*-afleidingen gebleken is, een geheel nieuwe overgankelijke stam wordt gevormd, bestaande uit een substantief-vorm + *-ka*, b.v. *nomporiapoecka* (hetzelfde als *noriapoecka*) „koken voor (iemand)”, van *noriapoe* „koken”. Het spreekt wel haast vanzelf dat wanneer van dergelijke samenstellingen met *-ka* verwoegde vormen moeten worden gemaakt (wat b.v. van *nobereika* niet mogelijk is, omdat een vorm **nipobereikana* hetzelfde zou beteekenen als *nipobereina*, zie V 4 b), geen andere dan de zoeven genoemde stam (substantief-vorm + *-ka*) kan optreden, dus *noeapa nikasocyikana?* „waar is hij rijk door geworden?”, *noeapa nikabiamoecka?* „hoe komt het dat je zoo brani bent?”. Vormen als *noriapoecka* staan dan ook feitelijk geheel op één lijn met de aan het slot van III 4 genoemde, met dien verstande dat deelwoorden van den langeren stam (zoals *nomporiapoecka*) niet altijd voorkomen omdat men voldoende heeft aan den korteren vorm.

Opm. In de wederkeerige vormen met *-ka* moeten wij ons in het Ned. wat eenvoudiger uitdrukken dan het L. dat doet, b.v. *nosintomoecka*, lett. „een wederzijdsche ontmoeting hebben (*nosintomoe*) met”, d.w.z. „(iemand of iets) ontmoeten”, *nosipatesika* „vechten, oorlogvoeren met”.

VII. Iets over de telwoorden.

1. De hoofdtelwoorden komen voor in twee vormen, zelfstandige en samengestelde. De laatste bestaan uit een korten vorm van het in aanmerking komende telwoord, gevolgd door een „hulptelwoord” of „maatwoord”. Laatstgenoemde soorten van woorden zijn zeer talrijk.

De in samenstellingen optredende vormen luiden, van 1 tot 10: *sa-*, *roea-*, *taloe-*, *pata-*, *lima-*, *ono-*, *pitoe-*, *waloe-*, *sio-*, *sapoeloe-* (voor de zelfstandige vormen zie men de woordenlijst).

Deze vormen worden, wanneer het „hulptelwoord” of „maatwoord” met *k*, *p*, *t* of *s* begint, gewoonlijk door een neusklank gevolgd, die natuurlijk met de *k* samensmelt tot *ngg* en met de *s* tot *ndj* (I 3), b.v. *sanggakoe* „een handvol” (st. *kakoe* „met de volle hand grijpen”), *roea-ndjikoe* „twee el” (st. *sikoe* „elleboog”). Uitzonderingen op dezen regel zijn o.a. *sapoeloe* (10), *roespoeloe* (20), enz. (vgl. Mal. *sěpoeloh* enz.), en *sakoeja* „hoeveel”, uit *sa* + *koeja*, een op zich zelf niet voorkomend woord waarvan de beteekenis „wat” is (vgl. *nanggoeja* „wat doen aan?”, *koekoejamo iko?* „wat zal ik je doen?”; *nokoeja* „wat doen?”, *mokoeja iko?* „wat wil je doen?”; *nompokoeja* „wat doen met, waarvoor gebruiken?”, *moepokoeja dopi itoe?* „waarvoor wil je die plank gebruiken?”).

Ook bij de beginklanken *b* en *d* komt somtijds een neusklank voor, b.v. *taloe-mboela* „drie maanden”, van *boela* „maan, maand”; *sakoeja-mbongi* „hoeveel nachten”, van *bongi* „nacht”; *pata-ndapa* „vier vadem”, st. *dapa*.

Een eigenaardigheid van het L. en zijn naaste verwanten is dat de bovengenoemde neusklank in een aantal woorden behouden blijft, ook al staan zij niet in samenstelling met een telwoord. Op deze wijze ontstaan dus nieuwe woorden, met een neusklank aan 't begin, b.v. *mboela* „maand” (als tijdmaat, b.v. *nagana mboelana* „haar maanden waren vervuld”), *mpae* „jaar” (id.; *pae* is „rijst”; de eigenlijke beteekenis van *sampae* is „een rijstperiode”, „een rijstjaar”), *ntapi* „laag”.

De bovengenoemde „maatwoorden” bestaan dikwijls uit de stammen van werkwoorden welker beteekenis zich daartoe leent, b.v. *sabingga* „een helft” (in de lengte gespleten), st. *bingga* „splijten”; *sanggoto* „een in de dwarste afgesneden stuk”, st. *koto* „in de dwarste doorsnijden”, enz.

Van de hulptelwoorden (die uit de Maleische spraakkunst voldoende bekend zijn) verdient speciaal het woord *angoe* vermelding, omdat het, in samenstelling met *sa-*, dus in den vorm *sangoe* (eig. *saangoe*), in de plaats is getreden van het ontbrekende zelfstandige telwoord voor „één”. De beteekenis, die ongeveer weer te geven is met „stuks”, leent zich daartoe zeer goed. *Sangoe* moet echter niet gebruikt worden wanneer het taaleigen een ander hulptelwoord verlangt. Zoo gebruikt men van personen gewoonlijk *saito* (= *sěorang*) en van kleine dieren *sambaa*, *roeambaa*, enz. Van snijdende voorwerpen zegt men *samata*, enz., b.v. *taono samata* „een kapmes”. Ook *angoe* kan met andere

telwoorden verbonden worden, dus *roelangoc* (*rocaangoc*) „twee stuks”, *talocangoc* „drie stuks”, enz. *Rocaito* enz. wordt echter niet gezegd; men gebruikt daarvoor de volle vormen *randoea*, *tataloe*, enz.

De samengestelde vormen boven de 10 luiden:

sapoeloe (*bo*) *sa-*, *sapoeloe* (*bo*) *roea-* enz. (meest zonder *bo*), *roepoeloe* (20), *roepoeloe bo sa-*, enz., *taloepoeloe-*, enz., *saatoe-* (100), enz., *saatoc saapoeloe bo sa-*, *saatoe bo saapoeloe sa-* (111), enz., *roeaatoe-* (200), *sandjoboe-* (1000), enz., *sariwoe-* (10.000), enz. De zelfstandige vormen zijn hieraan gelijk, behoudens het laatste deel (*randoea* in plaats van *roea-*, *tataloe* in plaats van *taloe-*, enz.).

Opm. 1. Men lette op het verschil tusschen *sandjakaja* „een schuitvol” en *sangoe sakaja*, dat ook deze beteekenis kan hebben, maar in de eerste plaats wil zeggen „een schuit”, enz. (doch *nosandjakaja kami hilaoe* is „we zijn in één prauw gegaan”).

Opm. 2. De bovengenoemde woorden voor „een” worden alleen gebruikt wanneer men werkelijk wil doen uitkomen dat men met niet meer dan één individu of exemplaar te maken heeft. Ongelukkigerwijze bezitten het Ned. en andere Europeesche talen twee woorden „een”, een telwoord en een onbepaald lidwoord ('n), ten gevolge waarvan vele Europeanen de neiging hebben om overal waar in hun taal het onbepaalde lidwoord „een” optreedt, dit in de Indonesische talen weer te geven met een telwoord. Zij gebruiken om den haverklap *sangoe*, *saito* of *sambaa*, en in het Volapuk-Maleisch *satoe*, wanneer die woorden in 't geheel niet op hun plaats zijn. Hun Inheemsche ondergeschikten treden veelal ijverig in hun voetstappen. Het vermijden van deze fout is van groot gewicht.

2. De rangtelwoorden worden gevormd door voorvoeging van *ka-* en achtervoeging van *-na* aan een zelfstandig of samengesteld telwoord, b.v. *karandoeana* „de tweede”, *karocangganina* „de tweede maal”. Soms vindt men een achtervoegsel *-ka*, dat voor het bepalen van de beteekenis buiten beschouwing kan worden gelaten, b.v. *kapitoengganikana* „de zevende maal”. Dit *-ka* treedt ook wel in andere gevallen op.
